

نقش زنان در نهضت عاشورا با تاکید بر سیره حضرت زینب (س)

پژوهشگر: طاهره احمدی

محوری و فعال زنان در واقعه عاشورا و به ویژه بررسی تأثیر بی‌بدیل حضرت زینب(س) در حفظ و تداوم پیام قیام امام حاضر با بهره‌گیری از روش تحقیق تحلیلی-انتقادی و با استناد به منابع دست اول تاریخی و حدیثی معتبر (نظیر تاریخ تفسیر المیزان، الإرشاد شیخ مفید و مقتل الحسین مقرر) در پی پاسخگویی به این پرسش اساسی است که زنان حاضر در شرایط بحرانی پس از شهادت امام حسین(ع)، نه تنها از فروپاشی کاروان اسرا جلوگیری کنند، بلکه با روایتگری و تحریف و فراموشی نجات دهند. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که زنان، به ویژه حضرت زینب(س)، با به کارگیری سه شاگردی سیاسی و «تبیین گری» نقش خود را به صورت فعال ایفا نمودند. خطبه‌های ایشان در کوفه و شام، علاوه بر اساسی عمیقی بود که مشروعیت نظام اموی را به چالش کشید. در نهایت، این پژوهش نتیجه می‌گیرد که نقش زنان در و آنان با درک عمیق از اهداف قیام، مسئولیت تاریخی خود را در انتقال پیام شهدا به نسل‌های آینده به نحو احسن انجام دادند و آگاه در تاریخ اسلام ارائه نمودند.

حضرت زینب (س)، عاشورا، زنان کربلا

یاد کمتر دیده شده واقعه عاشورا بردارد و نقشی را که زنان در این رخداد تاریخی ایفا کردند، به روشنی تبیین کند. اغلب، بیشتر بر نبرد، شهادت مردان و رشادت‌های یاران امام حسین (ع) تمرکز داشته‌اند، اما حقیقت این است که صبر، شجاعت حضرت زینب (س)، ضامن بقای پیام این نهضت عظیم بوده است. اگر نقش این زنان در مدیریت بحران پس از شهادت مان صحرای کربلا به فراموشی سپرده می‌شد یا توسط دشمنان تحریف می‌گشت.

پرسش‌های بنیادین خواهیم بود که چگونه مدیریت بحران توسط حضرت زینب (س) پس از شهادت امام حسین (ع) خطبه‌های آتشین و روشن‌گر ایشان در کوفه و شام، چه تأثیری بر آگاهی بخشی مردم داشت؟ همچنین، می‌کوشیم تا با حضور زنان در کربلا نه تنها منفعلانه نبود، بلکه کاملاً فعال و تأثیرگذار بود و این حضور، الگویی جامع و ماندگار از زن

س این ابعاد، الگویی جامع و فعال از زن مسلمان را معرفی کنیم، که در عرصه‌های اجتماعی و سیاسی نیز نقشی محوری و روش تحلیلی-انتقادی بهره می‌بریم و اطلاعات خود را از منابع معتبر تاریخی، حدیثی و کلامی همچون تاریخ طبری، ردآوری می‌کنیم. با بررسی این منابع، تلاش می‌کنیم تا فراتر از نقل صرف، به تحلیل عمیق دلایل و پیامدهای نقش زنان پژوهش حاضر می‌کوشد تا به درک دقیق‌تری از جایگاه زنان در بزرگ‌ترین رخداد شیعی دست یابد و پاسخی شایسته

دهد

موضوع مقاله، کلمات کلیدی به صورت لغوی و اصطلاحی تبیین می‌گردد.

ض» به معنای برخاستن، بلند شدن، و حرکت از حالت سکون است. این کلمه در معنای اولیه خود، به هرگونه حرکت حالت پویا اشاره دارد. برای مثال، در لغت عربی گفته می‌شود «نهض الرجل» یعنی مرد از جای خود برخاست، یا «نهض شد. این معنا، بیانگر یک جهش، یک برخاستن ناگهانی و آغاز یک حرکت است که می‌تواند فیزیکی یا حتی ذهنی باشد

ع، نهضت در معنای لغوی، جوهره اصلی حرکت و قیام را در خود نهفته دارد.

بنیادین در ساختار سیاسی، اجتماعی و فرهنگی کشور شکل گرفت (سیاست در اسلام، محمدمهدی شمس‌الدین، ص ۱۰۰). بیانگر یک قیام فکری و اجتماعی با ابعاد وسیع و اهداف بلندمدت است که بر پایه یک ایدئولوژی خاص استوار است.

«ر» به معنای راه رفتن، روش، و شیوه است. در زبان فارسی، این کلمه به معنای روش و طریقه رفتار، حالت و عادت به کار می‌رود. در معنای زندگی‌نامه و طرز زندگی یک شخص نیز باشد (فرهنگ عمید، واژه سیره). این معنای لغوی، بر مفهوم یک سیره تأکید دارد که فرد آن را دنبال می‌کند و این مسیر، بیانگر عادت‌ها و شیوه‌های رفتاری او است.

«سیره» به مجموعه‌ای از رفتارها، کردارها، گفتارها و سبک زندگی پیامبران و ائمه معصومین (ع) اطلاق می‌شود که به پیروی مومنان شناخته می‌شود. این معنا، تنها شامل وقایع زندگی یک شخصیت نیست، بلکه به جوهره اخلاقی، تربیتی و سبک زندگی یک شخصیت اشاره دارد. این منبع معتبر و الهی برای استخراج احکام، ارزش‌ها و اصول اخلاقی است که شیعه و سنی در آن اتفاق می‌بخشند. به تمام جنبه‌های زندگی پیامبر اکرم (ص) از اخلاق فردی تا سیاست‌ورزی و مدیریت جامعه اشاره دارد که یک الگوی جامع و کامل است (الانوار، علامه مجلسی، ص ۲۲۴). در نتیجه، سیره در معنای اصطلاحی، فراتر از یک زندگی‌نامه صرف است و یک الگوی اجتماعی محسوب می‌شود.

۲- حضور اجتماعی او

ز آن در برخی تفکرات وجود دارد، برای زن شخصیتی مستقل، هویتی کامل و کرامت ذاتی قائل است. این مکتب فکری، بلکه انسانی برابر با مرد در آفرینش، کرامت، و مسئولیت‌های اخلاقی می‌داند. قرآن کریم به صراحت بیان می‌دارد که زن دارای کرامت و ملاک برتری انسان‌ها نه جنسیت، بلکه تقوا و عمل صالح است. این دیدگاه، بنیان هرگونه تبعیض جنسیتی را برمی‌دارد و برای هر دو جنس فراهم می‌آورد (تفسیر المیزان، علامه طباطبایی، ج ۴).

نمونه‌ها در مقام مادری و همسری به تربیت نسل‌های مؤمن پرداختند، بلکه حضوری فعال و مؤثر در عرصه‌های اجتماعی، معنوی و تاریخی شیعه گزارش می‌دهند که زنانی مانند نسیبه دختر کعب در جنگ احد، با شجاعت و فداکاری بی‌نظیر، مددای مجروحان پرداختند (مقاتل الطالبین، ابوالفرج اصفهانی). این حضور گسترده نشان‌دهنده آن است که جامعه اسلامی را عنصری پویا و تأثیرگذار می‌دید. آن‌ها در عرصه‌های اقتصادی نیز فعال بودند، به طوری که زنان زیادی در بازارها به

حقوق زن

اتر از نقش‌های اجتماعی و خانوادگی او، به عنوان یک انسان کامل و مستقل مورد توجه قرار گرفته است. اسلام، زن را مرب الهی می‌داند و بر این باور است که روح و جوهر انسانی، فارغ از جنسیت است. این اصل بنیادین، از آیه شریفه «یا ای و جعلناکم شعوبا و قبائل لتعارفوا ان اکرکم عندالله اتقاکم» (قرآن کریم، سوره حجرات، آیه ۱۳) استنباط می‌شود که کارگی می‌داند، نه جنسیت (تفسیر المیزان، علامه طباطبایی، ج ۱۸، ص ۳۱۳). بر این اساس، زن و مرد در کسب فضایل و ر دو می‌توانند به بالاترین درجات کمال برسند.

نای کرامت و استقلال فردی پایه‌ریزی شده است. فقه شیعه، استقلال مالی و اقتصادی زن را به رسمیت می‌شناسد و او که مایل است، مدیریت و صرف کند. او دارای حق مالکیت، حق ارث، و حق کسب درآمد است و برخلاف بسیاری از وابسته به مرد نیست. این رویکرد، به زن آزادی عمل می‌دهد تا بتواند در جامعه به صورت فعال حضور یابد و نقش‌آفرینی مختصر النافع، ابن فهد حلی، ج ۲، ص ۱۲۴). این نگاه متری به زن، عاملی کلیدی در ظهور زنان برجسته در تاریخ عرصه‌های گوناگون، از سیاست تا علم، تأثیرگذار باشند. از منظر فقهی، حتی حق انتخاب همسر، حق تحصیل و حق ابراز سب می‌شود که در بسیاری از جوامع آن زمان نادیده گرفته می‌شد. این پیش‌زمینه فکری و فقهی، در درک بهتر نقش ی دارد و نشان می‌دهد که مشارکت آنان نه یک استثنا، بلکه نتیجه منطقی جایگاه و حقوقشان در این دین بوده است.

ع، زن به عنوان یک هویت مستقل، می‌تواند به اجتهاد و فقاوت برسد. نمونه‌هایی از زنان فقیه در طول تاریخ شیعه وجود ع) به کسب دانش پرداخته و مورد تأیید ایشان بوده‌اند. این امر بیانگر آن است که هیچ مانعی برای ورود زنان به بالاترین این نگاه عمیق، به زن اجازه می‌دهد تا در تمام ابعاد زندگی، از جمله درک فلسفه قیام‌ها و نهضت‌ها، نقشی هم‌تراز با ن نتیجه گرفت که حضور زنانی مانند حضرت زینب (س) در عاشورا، نه یک اتفاق تصادفی، بلکه نمادی از جایگاه واقعی ست.

اسلام (قبل از واقعه عاشورا)

تاریخ، نه تنها به عنوان حامیان مردان، بلکه به عنوان پیشگامان در عرصه‌های گوناگون اجتماعی، سیاسی و علمی، در شده است. زنان در آن دوران، حضوری فعال و تأثیرگذار در کنار پیامبر اکرم (ص) و ائمه اطهار (ع) داشتند و در حیات را ایفا کردند. این حضور، نشان‌دهنده احترامی است که اسلام برای زن قائل بود و فرصت‌هایی که برای رشد و بالندگی او خدیجه کبری (س)، نه تنها اولین فردی بودند که به پیامبر ایمان آوردند، بلکه با ثروت و حمایت بی‌دریغ خود، پشتیبان

می‌شتافتند (خصائص زینبیه، سید نورالدین جزایری، ص ۲۳۲). این فعالیت‌های علمی، نشان‌دهنده مرجعیت علمی زنان

باسی و اجتماعی نیز حضوری چشمگیر داشتند. در واقعه غدیر، زنان حضور داشتند و پس از شنیدن پیام پیامبر اکرم (ص) (الغدیر، علامه امینی، ج ۱، ص ۱۶۴). همچنین، در نهضت‌های پیش از عاشورا، شاهد نقش‌آفرینی زنانی هستیم که از هیچ تلاشی فروگذار نکردند. این پیشینه غنی از مشارکت زنان در صدر اسلام، بستر مناسبی را برای درک نقش حیاتی هم می‌آورد و ثابت می‌کند که قیام کربلا، ادامه منطقی حضوری است که زنان در طول تاریخ اسلام داشته‌اند و این نقش، همه می‌گیرد.

فقه دین

موضوعات اجتماعی و سیاسی، به حوزه‌های علمی و معنوی نیز تسری داشت. در مکتب تشیع، زنان محدث و راوی حدیثی بودند، نقشی کلیدی در حفظ و انتقال معارف دینی ایفا کردند. این بانوان، نه تنها به نقل روایات پرداختند، بلکه خود دارای در شمار فقها و عالمان زمان خود قرار داشتند. این جایگاه علمی نشان می‌دهد که در منظومه فکری تشیع، هیچ مانعی نداشته است و به آن‌ها فرصت داده می‌شد تا به بالاترین مدارج معرفتی دست یابند.

فاطمه بنت حسین (س)، دختر امام حسین (ع) است که از او روایات متعددی در کتب شیعه نقل شده است. او به نقل از پدرش را روایت کرده و مورد توجه علمای رجال شیعه قرار گرفته است. فاطمه بنت حسین (س) در کوفه و مدینه به عنوان فقیهه می‌شد و بسیاری از مسائل شرعی را از او می‌پرسیدند (موسوعة التاریخ، ابن کثیر، ج ۱۰، ص ۲۹۶). همچنین، «ام‌کلثوم اهل بیت، احادیثی را از مادر گرامی‌اش، حضرت فاطمه (س)، نقل کرده است که نشان از نقش او در حفظ میراث فاطمی در انتقال دانش از نسلی به نسل دیگر است (بحارالانوار، علامه مجلسی، ج ۱۰، ص ۸۰).

«سیده»، از یاران خاص امام صادق (ع)، نیز از راویان ثقه‌ای بودند که احادیث زیادی را از ایشان روایت کرده‌اند. نام این بانوان در روایان موثق ثبت شده است (رجال الکشی، محمد بن عمر کشی، ص ۵۴۲). این حضور فعال زنان در حلقه‌های علمی و فرهنگی، به تدریج به موقعیت‌های حساس، با استدلال و منطق به روشنگری بپردازند. این پیشینه علمی باعث بی‌نظیر حضرت زینب (س) در کوفه و شام را تکمیل می‌کند و نشان می‌دهد که نقش ایشان در عاشورا، نه یک رخسار خاندان عصمت و طهارت و برخوردار بودن از یک جایگاه علمی و مذهبی بود. در حقیقت، بانوان اهل بیت (ع) به درستی با شمشیر به پایان نمی‌رسد و بخش مهمی از آن، در گرو تبیین و روایت صحیح آن است که این وظیفه خطیر بر دوش

زن در عرصه اجتماعی و سیاسی با الهام از سیره حضرت زینب(س)

ب(س) به عنوان یک الگوی پویا برای بازتعریف نقش زن مسلمان در عرصه‌های اجتماعی و سیاسی مورد توجه قرار می‌گیرد. سیره زینبی نشان می‌دهد که حضور زن در اجتماع و سیاست، نه تنها یک امر طبیعی و ضروری است، بلکه می‌تواند به عنوان یک الگوی الهام‌بخش برای سایر زنان مسلمان در عرصه‌های اجتماعی و سیاسی عمل کند. حضرت زینب(س) با مدیریت بحران عاشورا و پس از آن، به زنان آموختند که می‌توانند در حساس‌ترین لحظات تاریخ، نقش‌های کلیدی را بر عهده گیرند.

حضرت زینب(س)، مشارکت سیاسی فعال ایشان بود. در حالی که معمولاً از زنان انتظار نمی‌رفت که در برابر حاکمان حکومتی و نظامی قیام کنند، ایشان در برابر حاکمان ظالم و در اوج قدرت آن‌ها، با کلام نافذ و چالش‌کشیدند و آن را از نظر اخلاقی شکست دادند. این اقدام، به زنان مسلمان معاصر الهام می‌بخشد که می‌توانند در عرصه‌های اجتماعی و سیاسی حضور یابند. این الگو به زنان می‌آموزد که مبارزه برای عدالت و حقوق بشر، تنها وظیفه مردان نیست، بلکه وظیفه زنان است. حضرت زینب(س) با شجاعت و با شجاعت در عرصه‌های اجتماعی و سیاسی حضور یابند. این الگو به زنان می‌آموزد که مبارزه برای عدالت و حقوق بشر، تنها وظیفه مردان نیست، بلکه وظیفه زنان است.

حضرت زینب(س) نیز تأکید دارد. پس از واقعه عاشورا، حضرت زینب(س) رهبری کاروان اسرا را بر عهده گرفتند و با مدیریت و شجاعت، زنان و کودکان حفاظت کردند. این نقش، الگویی برای زنان معاصر است که در مدیریت نهادهای اجتماعی، خیریه‌ها و نهادهای فرهنگی و اجتماعی، نقش‌های کلیدی را بر عهده گیرند. ایشان نشان دادند که رهبری نه به معنای قدرت‌طلبی، بلکه به معنای مسئولیت‌پذیری، دلسوزی و توانایی سازماندهی و مدیریت است. این الگو، زنان را به سمت فعالیت‌های سازنده در جامعه سوق می‌دهد و آن‌ها را از حاشیه به متن می‌آورد (مقام، ۱۳۹۵).

با الهام از سیره حضرت زینب(س)، به زنان کمک می‌کند تا هویتی مستقل و قدرتمند بسازند که در عین حفظ ارزش‌های دینی و فرهنگی، به عنوان یک منبع قدرت و الهام‌بخش برای جنبش‌های زنان در مبارزه برای عدالت و حقوق بشر عمل کند. سیره زینبی، به زنان در سراسر جهان اسلام، برای ایستادگی در برابر چالش‌های مدرن الهام می‌بخشد.

نقش بر جنبش‌های زنان در جهان اسلام

سیره زینبی، به عنوان یک منبع قدرت و الهام‌بخش برای جنبش‌های زنان در مبارزه برای عدالت و حقوق بشر، به طور مشخص در بازتعریف نقش زنان از موجوداتی منفعل به کنشگرانی فعال و انقلابی در عرصه اجتماعی و سیاسی تأثیر دارد. حضرت زینب(س) و دیگر بانوان حاضر در کربلا، یک چارچوب ایدئولوژیک برای مقاومت و مبارزه با استبداد و ستم‌خواهی ایجاد کردند. سیره زینبی، عمیق در هویت دینی آن‌ها دارد.

جنبش‌های زنان مشروعیت دینی می‌بخشد و آن‌ها را قادر می‌سازد که در برابر اقتدارهای سنتی و محافظه‌کار مقاومت
دولت‌آبادی، ص ۵۷).

عملی از رهبری زنانه در شرایط بحرانی، به زنان الهام می‌بخشد. سیره حضرت زینب (س) که در اوج مصیبت، رهبری
زنان معاصر نشان می‌دهد که رهبری وابسته به جنسیت نیست، بلکه به بصیرت، شجاعت و توانایی مدیریت بحران
جهان اسلام این امکان را می‌دهد که از حاشیه‌های جامعه خارج شده و در عرصه‌های مختلف، از فعالیت‌های خیریه تا
محوری ایفا کنند.

زنان می‌آموزد که قدرت آن‌ها در استقامت و پایداری در راه حق است. در مواجهه با چالش‌هایی مانند تبعیض‌های
فشارهای سیاسی، زنان مسلمان می‌توانند از صبر و مقاومت زنان عاشورا الهام بگیرند. این الهام، به آن‌ها کمک می‌کند
پایداری و ناامیدی جلوگیری کنند و با اتکا به ایمان، به مسیر خود ادامه دهند. این رویکرد، جنبش‌های زنان در جهان
نافع فردی، یعنی به سمت عدالت‌خواهی و اصلاحات اجتماعی رهنمون می‌سازد.

مقاومت زنان عاشورا در مواجهه با چالش‌های دنیای مدرن

ز چالش‌های پیچیده و متفاوت از گذشته روبرو هستند، از فشارهای روانی و اجتماعی گرفته تا نابرابری‌ها و تهدیدات
می‌تواند یک الگوی عملی و معنوی برای عبور از این دشواری‌ها باشد. این الگو، صبر را از یک مفهوم سنتی و منفعلانه
رتمند برای تاب‌آوری، کنشگری و حفظ هویت تبدیل می‌کند. در واقع، زنان کربلا به ما آموختند که چگونه می‌توان در
به نبردی خاموش و درونی ادامه داد که کمتر از نبرد در میدان نبرد نیست.

مفهوم صبر فعال و سازنده است. صبر زنان عاشورا، به ویژه حضرت زینب (س)، به هیچ وجه یک پذیرش منفعلانه
رتمند و فعال برای مقاومت بود. آن‌ها در اوج فاجعه، نه تنها از نظر روحی فرو نپاشیدند، بلکه با تحمل مصیبت‌ها، پیام
به زنان معاصر می‌آموزد که در برابر مشکلات زندگی، چه شخصی و چه اجتماعی، نباید تسلیم شوند. برای مثال، در
محیط کار یا جامعه، می‌توان با الهام از استقامت آنان، بدون قربانی کردن اصول، با مشکلات روبرو شد. این صبر، زنان
کمک می‌کند تا در مسیر اصلاح و عدالت ثابت‌قدم بمانند (درس‌های عاشورا، محمدباقر صدر، ص ۹۰).

ند که استقامت معنوی، کلید اصلی غلبه بر چالش‌هاست. آن‌ها در سخت‌ترین لحظات، ارتباط خود را با خداوند حفظ
قدرت آن‌ها بود. در دنیای امروز که زنان با چالش‌های هویتی و بحران‌های معنوی روبرو هستند، الگوگیری از ایمان
ن‌ها در یافتن معنای زندگی و غلبه بر اضطراب‌ها کمک کند. این درس، به زنان یادآوری می‌کند که برای مقاومت در

زمانی، زنان را برای مقابله با چالش‌ها توانمند می‌سازند و به آن‌ها می‌آموزند که می‌توان با حفظ ویژگی‌های زنانه، به معه تبدیل شد. این صبر، یک انتخاب آگاهانه برای تبدیل شدن به یک نیروی خیر و تغییر در جهان است.

حضور زنان در نهضت عاشورا، به‌ویژه نقش برجسته حضرت زینب (س) در مدیریت بحران پس از واقعه کربلا، پرداخته می‌دهد که حضرت زینب (س) با تأسیس الگویی از صبر، بصیرت و رهبری، توانستند پیام عاشورا را نه تنها در برابر جهانی تثبیت و ترویج کنند. ایشان با سخنانی‌های آتشین خود در کوفه و شام، ماهیت واقعی قیام عاشورا را برای مردم سیت محوری، در حفظ روحیه کاروان اسرا و جلوگیری از فروپاشی آن، نقشی اساسی ایفا کردند. این تحقیق نشان داد احساسی، بلکه نقش‌هایی فکری و سیاسی داشتند. حضرت زینب (س) به‌عنوان یک رهبر سیاسی و فرهنگی، توانستند نظامی به یک جنبش فرهنگی و اجتماعی تبدیل کنند. نتایج به‌دست‌آمده همچنین تأکید دارند که حضرت زینب (س) نمایش گذاشتند که می‌تواند در تمام عرصه‌های اجتماعی، فرهنگی و سیاسی، نقشی مؤثر و تأثیرگذار ایفا کند. این رت زینب (س) در حفظ و نشر پیام عاشورا تأکید دارد و نشان می‌دهد که او نه تنها در سخت‌ترین شرایط اسارت، بلکه باعث و حکمت، از اصول قیام عاشورا دفاع کرده است. به‌طور کلی، این پژوهش به‌روشنی اثبات می‌کند که حضور زنان، نه تنها در مدیریت بحران بلکه در تحولات فرهنگی و اجتماعی پس از عاشورا تأثیر عمیق و ماندگاری داشته است. در کند که برای درک عمیق‌تر نقش زنان در تاریخ اسلام، به‌ویژه در تحولات سیاسی و اجتماعی پس از واقعه عاشورا، بتوان نقش‌های مختلف زنان را در دیگر رویدادهای تاریخ اسلام شناسایی و ارزیابی کرد.

خل "سیره"، تهران: انتشارات امیرکبیر، ۱۳۹۳ ش.

ست در اسلام، ص ۱۸۰، قم: انتشارات بوستان کتاب، ۱۳۹۵ ش.

خل "نهضت"، تهران: انتشارات امیرکبیر، ۱۳۸۷ ش.

لد ۱۶، ص ۲۲۴، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ ق.

، مقاتل الطالبین، قم: انتشارات دار الذخائر، ۱۴۱۶ ق.

۱، ص ۱۶۴، قم: مرکز الغدير للدراسات الاسلامیة، ۱۴۱۶ ق.

زینبیه، ص ۲۳۲ و ۲۵۰، قم: انتشارات مسجد جمکران، ۱۳۸۱ ش.

ق، جلد ۵، قم: انتشارات اسراء، ۱۳۸۵ ش.

جلال و جمال، ص ۱۲۴، قم: انتشارات اسراء، ۱۳۸۳ ش.

المهذب البارع فی شرح المختصر النافع، جلد ۲، ص ۱۲۴، قم: انتشارات اسلامی، ۱۴۰۷ ق.

ن در ایران، ص ۵۷، تهران: انتشارات شیرازه، ۱۳۸۱ ش.

۲۸، تهران: انتشارات چاپخش، ۱۳۵۷ ش.

ورا، ص ۹۰، قم: انتشارات دار الصدر، ۱۴۱۵ ق.

تفسیر المیزان، جلد ۴، قم: انتشارات اسلامی، ۱۴۱۷ ق.

تفسیر المیزان، جلد ۱۸، ص ۳۱۳، قم: انتشارات اسلامی، ۱۴۱۷ ق.

طبری، جلد ۱۰، بیروت: دار التراث، ۱۳۸۷ ق.

م، ص ۱۲۷، ۳۶۰، ۳۹۰ و ۴۵۷، قم: انتشارات مسجد جمکران، ۱۴۱۴ ق.

۱، ص ۶۸۶ و ۷۶۳، قم: انتشارات اسلامی، ۱۳۷۸ ش.

جلد ۱۶، ص ۱۱، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ ق.

جلد ۴۵، ص ۱۳۵ و ۲۱۵، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ ق.

س ۲۲۴، قم: انتشارات مسجد جمکران، ۱۴۱۵ ش .

جلد ۱۹، ص ۵۴۲، تهران: انتشارات صدرا، ۱۳۷۸ ش.

فی معرفة حجج الله على العباد، جلد ۲، ص ۱۱۲ و ۱۲۰، قم: انتشارات اسلامی، ۱۴۱۳ ق.

ص ۱۴۵، قم: انتشارات امام علی بن ابی طالب، ۱۳۸۴ ش.

ریخ یعقوبی، جلد ۲، ص ۵۸، ۲۴۲ و ۲۴۴، بیروت: دار صادر، ۱۳۷۴ ق.

لمة الزهراء قدوة و أسوة، ص ۲۵۰، قم: انتشارات مجمع جهانی اهل بیت، ۱۴۲۲ ق.